

Διδάσκοντας την αρχαία ελληνική
γλωσσολογική σκέψη
με τη μέθοδο της νοητικής χαρτογράφησης

Svetlana Berikashvili

Department of Modern Greek Studies, Tbilisi State University

Εισαγωγή

Σήμερα, η ιστορία της Ελληνικής γλώσσας διδάσκεται στα περισσότερα ΑΕΙ, όπου υπάρχουν τμήματα Κλασικής και Νεοελληνικής Φιλολογίας. Συνήθως κατά τη διδασκαλία χρησιμοποιούνται διάφορες μέθοδοι, για την αποτελεσματικότητα των οποίων μπορεί να προστεθεί η αποδεικτή στην ψυχολογία μέθοδος της νοητικής χαρτογράφησης. Σκοπός της παρούσας ανακοίνωσης είναι να παρουσιάσει αναλυτικά τις αρχές της ελληνικής γραμματικής, δηλαδή την αρχαία ελληνική γλωσσολογική σκέψη χρησιμοποιώντας την προαναφερόμενη μέθοδο. Διαλέξαμε αυτό το θέμα διότι η εξέλιξη της γλωσσολογίας γενικά έχει επηρεαστεί πολύ από την αρχαία ελληνική φιλολογία.

Η μέθοδος της νοητικής χαρτογράφησης

Η μέθοδος της νοητικής χαρτογράφησης που είναι η βάση της παρούσας μελέτης είναι αποδεδειγμένη σήμερα σε πολλές χώρες σε διάφορους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας, όσο στον τομέα επιχείρησης, τόσο και στο εκπαιδευτικό σύστημα. Αλλά κανείς δεν το έχει χρησιμοποιήσει στη διδασκαλία της γλωσσολογίας ή ιστορίας της γλώσσας. Η μέθοδος αυτή για πρώτη φορά προτάθηκε στις αρχές της δεκαετίας 1970 από τον Tony Buzan και έχει ως βάση τη συνειρμική σκέψη του ανθρώπου. Μέσω του σχηματισμού των νοητικών χαρτών είναι πιο εύκολη η συγκράτηση στη μνήμη των διάφορων δεδομένων. Όπως είναι γνωστό η επεξεργασία των πληροφοριών γίνεται από τις δύο πλευρές του εγκεφάλου. Σε γενικές γραμμές, η αριστερή παίζει κύριο ρόλο στην επεξεργασία της λογικής, των λέξεων, των μαθηματικών και αλληλουχίας. Η δεξιά πλευρά του εγκεφάλου ασχολείται με τη μουσική, το ρυθμό, την ονειροπόληση και φαντασία. Ο εγκέφαλος αποθηκεύει τις πληροφορίες χρησιμοποιώντας με εξαιρετικό τρόπο τις διασυνδέσεις ή τους συνειρμούς (Бьюзен Т., Бьюзен Б., 2003). Με βάση τις τελευταίες ψυχολογικές έρευνες διαπιστώθηκε πως ο εγκέφαλος του ανθρώπου συγκρατά στη μνήμη καλύτερα τις πληροφορίες που παρουσιάζονται σε μορφή εικόνας και δικτύου, διότι ο εγκέφαλός μας λειτουργεί με αυτό τον τρόπο. Επομένως θα είναι χρήσιμο για τον καθηγητή να χρησιμοποιήσει νοητικούς χάρτες κατά τη διδασκαλία.

Η αρχαία ελληνική γλωσσολογική σκέψη

Η ελληνική γραμματική δημιουργήθηκε στο τέλος του δεύτερου και στην αρχή του πρώτου αιώνα π. Χ. Μπορούμε όμως να διαπιστώσουμε ότι υπάρχει μεγάλο ενδιαφέρον για μερικά ζητήματα της γλωσσολογίας ήδη από τον πέμπτο αιώνα π. Χ.. Οι πρώτες γλωσσολογικές παρατηρήσεις αφορούν τη φύση των λέξεων και την ετυμολογία. Έχει παρατηρηθεί ότι η αρχαία ελληνική γλωσσολογική σκέψη διαιρείται σε δύο περιόδους: τη φιλοσοφική και τη γραμματική. Στη φιλοσοφική σκέψη το κυριότερο ζήτημα είναι το πρόβλημα της ετυμολογίας, ενώ τα κύρια ενδιαφέροντα των φιλοσόφων είναι εξής: ποια σχέση υπάρχει ανάμεσα στη λέξη, το όνομα και στο πράγμα που αυτή ονομάζει. Η φιλοσοφική περίοδος της αρχαίας ελληνικής σκέψης διαιρείται σε τέσσερις φάσεις: (α) στη φάση κατά την οποία παρουσιάζονται γλωσσολογικές παρατηρήσεις στα έργα αρχαίων συγγραφέων· (β) στη φάση με τις φιλοσοφικές απόψεις του Πλάτωνα για τη γλώσσα· (γ) στη φάση με τις απόψεις του Αριστοτέλη για τη γλώσσα και (δ) στη συστηματική μελέτη της γλώσσας από τους Στωικούς. Καθεμία από αυτές τις φάσεις θα μπορούσε να διδάσκεται με νοητικούς χάρτες.

Η αρχαία ελληνική γλωσσολογική σκέψη

Ο Πλάτωνας αντιμετωπίζει το πρόβλημα γλώσσα/φύση μέσα στο διάλογο *Κρατύλος* όπου παρουσιάζονται δύο αντιμαχόμενες θέσεις. Σύμφωνα με την πρώτη άποψη, οι λέξεις, η φωνητική και η μορφολογική τους δομή συνδέονται κατά τρόπο φυσικό και αναγκαίο (*φύσει*) με τα πράγματα στα οποία αναφέρονται. Η αντίθετη γνώμη υποστηρίζει ότι οι λέξεις αποτελούν απλώς αυθαίρετα σύμβολα αναφοράς που έχουν γίνει αποδεκτά κατά τρόπο συμβατικό (*θέσει*) από τα μέλη μιας γλωσσικής κοινότητας (Φιλιππάκη-Warburton Ει., 1992). Από τη γλωσσολογική άποψη σημαντικό είναι ότι στο διάλογο *Κρατύλος* γίνεται η μελέτη της μορφοφωνολογίας των λέξεων μέσα από την ετυμολογία, η πρώτη υποτυπώδης συγκριτική μελέτη γλωσσών με επισήμανση των δανείων από «βαρβαριές» γλώσσες, των αρχαίων τύπων και των τοπικών διαλέκτων, η διάκριση ονόματος-ρήματος, η ταξινόμηση των φθόγγων σε φωνήεντα και άφωνα ή άφθογγα (Φιλάρετος Θ., 1999).

Η αρχαία ελληνική γλωσσολογική σκέψη

Ο Πλάτωνας ονομάζει τους φθόγγους – στοιχεία, και τα ταυτίζει με τα γράμματα, τα οποία διαιρούνται σε δύο ομάδες. Στην πρώτη ομάδα ανήκουν τα φωνήεντα, ενώ στη δεύτερη τα άφωνα και άφθογγα, δηλαδή τα σύμφωνα και τα άφωνα, αν θα χρησιμοποιήσουμε τους νεότερους όρους. *Αρ' ουν και ήμάς ουτω δει πρωτον μεν τα φωνήεντα διελέσθαι, επείτα των έτέρων κατα ειδη τα τε αφωνα και αφθογγα...* (424 d) (Platonis, MDCCCXC). Ο Πλάτωνας ξεχωρίζει ονόματα και ρήματα. Σύμφωνα με την άποψη του R. Pfeifer, εδώ δεν έχουμε ακόμη ούτε τεχνική διαίρεση με την έννοια της μεταγενέστερης γραμματικής (*ουσιαστικό και ρήμα*), ούτε λογική (με την αριστοτελική έννοια του *υποκειμένου και του κατηγορουμένου*). Πρόκειται για τη συζήτηση περί της αξίας των λέξεων για την γνώση των πραγμάτων (*των όντων*), θέμα το οποίο αποτελούσε την κυρία φροντίδα του Πλάτωνα (Pfeifer R., 1968). π.χ. στη φράση *Δι φίλος*, *φίλος* είναι ρήμα, ενώ *Δίφιλος* είναι όνομα. *οιον Δι φίλος· τουτο άντι ρήματος ονομα ήμιν γένηται...* (399 b) (Platonis, MDCCCXC). Και τα δύο μαζί ο Πλάτωνας ονομάζει δηλώματα, όπου όνομα ανήκει στους *πράττοντας*, ενώ ρήμα στην *πράξιν*. Αλλά ξεχωριστά το όνομα και το ρήμα δεν δηλώνουν τίποτα εάν δε σχηματίσουν την πρόταση. Εκτός απ' αυτό ο Πλάτωνας παρουσιάζει την ετυμολογία των λέξεων, κυρίως των αρχαίων κύριων ονομάτων θεών και ανθρώπων,. π.χ.

Η αρχαία ελληνική γλωσσολογική σκέψη

Απόλλων – ἀπολούων (ὡς ἰατρός), ἀπλουν (κατα δε την μαντικην και το ἀληθές), ἀει βάλλων (δια δε το ἀει βολων ἐγκρατής), ὁμοπολων (ἐπιστατεὶ δε ουτος ὁ θεος τῆ ἀρμονία) (405 c)

Μουσα – μωσθαι

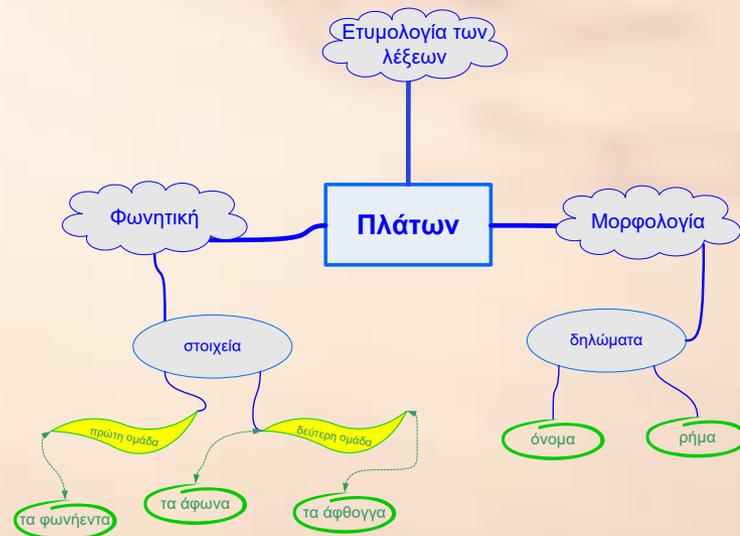
...τας δε Μούσας τε και ολως την μουσικην ἀπο του μωσθαι, ὡς εοικεν, και τῆς ζητήσεώς τε και φιλοσοφίας το ονομα τουτο ἐπωνόμασεν (406 d)

.· Ἠθονόη Ἀθηνάα

...ισως δε οὔδε ταύτη, ἀλλα ὡς ουσαν την θεον ταύτην Ἠθονόην μεν βούλεσθαι προσειπειν· παραγαγων δε ἢ αὐτος ἢ τινες υστερα ἐπι το κάλλιον ὡς ωοντο, Ἀθηνάαν ἐκάλεσαν (407 c) κ.ο.κ. (Platonis, MDCCCXC).

Η αρχαία ελληνική γλωσσολογική σκέψη

Τα ζητήματα που αναφέρονται στον «Κρατύλο» είναι βέβαια πολύ σημαντικά για τη διαμόρφωση της γλωσσολογικής σκέψης, όμως εδώ ακόμα δεν αναφέρεται το γραμματικό σύστημα. Ο Πλάτωνας θέτει τα προβλήματα της φιλοσοφίας της γλώσσας. Οι κυριότερες παρατηρήσεις του Πλάτωνα μπορούν να αναφερθούν μέσω του νοητικού χάρτη.

Η αρχαία ελληνική γλωσσολογική σκέψη

Βέβαια, ο σχηματισμός των νοητικών χαρτών είναι προσωπική διαδικασία. Κάθε άνθρωπος, και επομένως κάθε φοιτητής πρέπει να δημιουργήσει το δικό του τρόπο της νοητικής χαρτογράφησης, και να χρησιμοποιήσει τα δικά του σύμβολα και τους δικούς του συνειρμούς. Όμως η μέθοδος της νοητικής χαρτογράφησης είναι κοινή για όλους.

Μετά από τον Πλάτωνα η γλωσσολογία πήρε τον περιγραφικό χαρακτήρα και τα ζητήματα της φιλοσοφίας της γλώσσας έμειναν έξω από την προσοχή των Ελλήνων επιστημόνων. Η επόμενη φάση της αρχαίας ελληνικής γλωσσολογικής σκέψης συνδέεται με το όνομα του Αριστοτέλη στον οποίο βρίσκουμε τη βάση δημιουργίας της ελληνικής γραμματικής ως ανεξάρτητης επιστήμης.

Η αρχαία ελληνική γλωσσολογική σκέψη

Ο Δίων ο Χρυσοστόμος στο έργο του «Περί Ομήρου» σημείωσε ότι ο Αριστοτέλης έβαλε τη βάση στη κριτική και γραμματική. *Ἀριστοτέλης ἀφ' οὐ φασι τὴν κριτικὴν τε καὶ γραμματικὴν ἀρχὴν λαβεῖν* (36, 274 R II, 4). (Dionis Prusaensis quem vocant Chrysostomum, MDCCCLXXXIII). Ο Αριστοτέλης πρώτος έθεσε στα έργα του τα ζητήματα της σχέσης της λογικής και της γραμματικής, ενδιαφέρεται περισσότερο για τη σχέση ανάμεσα στη γλώσσα και τη σκέψη.

Ο Αριστοτέλης στο έργο του «Περί ερμηνείας» έλεγε ότι η μελέτη των λέξεων και προτάσεων πρέπει να είναι αντικείμενο της ρητορικής ή ποιητικής μελέτης. *ρήτορικῆς γὰρ ἢ ποιητικῆς οἰκειότερα ἢ σκέψις*. Στην «Ποιητική» και «Ρητορική» ο Αριστοτέλης μας προσφέρει τις παρατηρήσεις του για τα μέρη του λόγου (Pfeifer R., 1968). Αν η προσέγγιση του Πλάτωνα μας οδήγησε στη μελέτη της φωνολογίας και της μορφολογίας, ο Αριστοτέλης ξεκινά τη μελέτη των γραμματικών κατηγοριών (μέρη του λόγου) και της σύνταξης (Φιλιππάκη-Warburton E., 1992). Στην «Ποιητική» ο Αριστοτέλης ξεχωρίζει οχτώ μέρη του λόγου, αρχίζοντας από τα μικρότερα στοιχεία (στοιχείον) μέχρι την πρόταση (λόγος). Τα μέρη του λόγου είναι τα εξής: στοιχείο, συλλαβή, σύνδεσμος, όνομα, ρήμα, άρθρο, πτώση, λόγος. *Τῆς δὲ λέξεως ἀπάσης τὰ δ' ἔστι τὰ μέρη, στοιχείον συλλαβὴ σύνδεσμος ὀνομα ρῆμα ἄρθρον πτωσις λόγος* (1456 b, 20) (Αριστοτέλης, Περί Ποιητικής, 1995).

Η αρχαία ελληνική γλωσσολογική σκέψη

Μετά αναφέρει τη σημασία του κάθε μέρους του λόγου. Πρέπει να σημειώσουμε ότι ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί την ορολογία του Πλάτωνα, σε ό,τι αφορά τα φωνητικά στοιχεία, όμως εισάγει και τα ημίφωνα Σ, Ρ μεταξύ των φωνηέντων και των συμφώνων. *...ταύτης δε μέρη τό τε φωνηεν και το ήμίφωνον και αφωνον (1456 b, 25)* (Αριστοτέλης, Περί Ποιητικής, 1995).

Στη «Ρητορική» αυτά τα λέξεως μέρη που δεν είναι ούτε ονόματα ούτε ρήματα ο Αριστοτέλης τα ονομάζει συνδέσμους (1407 a, 20; 1413 b, 33), ενώ στην «Ποιητική» διακρίνει ξεχωριστά και το άρθρο ως λέξη που δεν έχει ανεξάρτητη σημασία. Και ο σύνδεσμος και το άρθρο αποκτούν τη δημιουργία στην πρόταση μόνο σε περίπτωση όταν χρησιμοποιούνται μαζί με τον όνομα και το ρήμα.

Από τα λέξεως μέρη όνομα και ρήμα έχουν ανεξάρτητη σημασία. Ταυτόχρονα, όνομα είναι μόνο μορφή της ονομαστικής πτώσεως, οι άλλες μορφές του είναι οι πτώσεις. Οι πτώσεις, δηλαδή αυτό που ο Αριστοτέλης υπονοεί στον όρο «πτώσις», ενώνουν την αλλαγή όσο του ονόματος τόσο και του ρήματος, δηλαδή κλίση των ονομάτων και τη συζυγία των ρημάτων. Με τον όρο «ρήμα», ο Αριστοτέλης υπονοεί τη μορφή μόνο του ενεστώτας και του παρακειμένου. Όσο αφορά τις υπόλοιπες μορφές του χρόνου – το μέλλον και το παρατατικό – ο Αριστοτέλης τους ονομάζει «πτώσεις ρήματος». Χρησιμοποιεί τον ίδιο όρο, ο οποίος χρησιμοποιείται και για τις πλάγιες πτώσεις του ονόματος. Στο τρίτο κεφάλαιο της «Ρητορικής» ο Αριστοτέλης σημειώνει ότι υπάρχουν τρία γένη του ονόματος: *a[rrena kai; qhvlea kai; skeuwb (1407 b, 7)*. (Αριστοτέλης, Ρητορική, 1995).

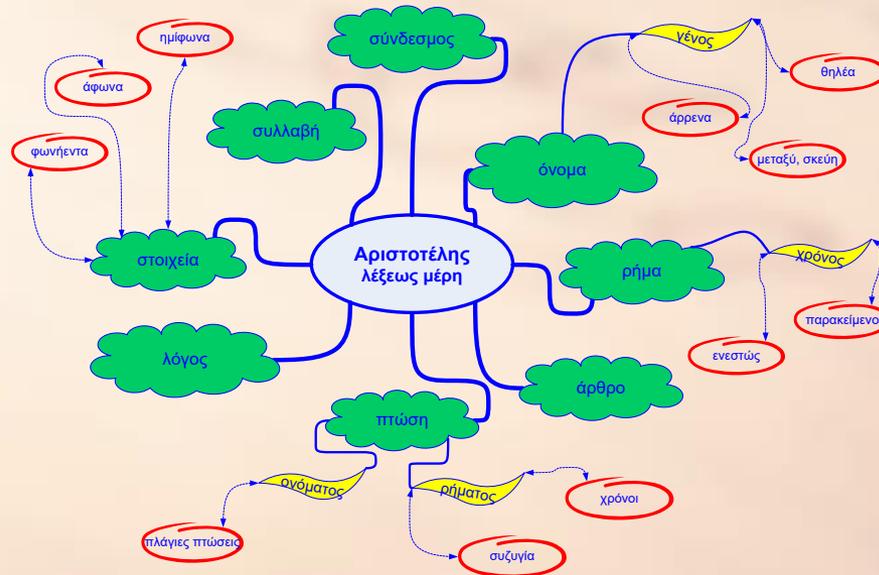
Η αρχαία ελληνική γλωσσολογική σκέψη

Μέσα στην «Ποιητική» ο Αριστοτέλης αρχίζει να κατατάσσει τα ονόματα σύμφωνα με τις καταλήξεις. Η τρίτη ομάδα, δηλαδή, ουδέτερα με τις καταλήξεις τους ακολουθούν τα αρρένα και τα θήλεα. Για αυτό ο Αριστοτέλης διακρίνει τα ονόματα του ουδέτερου γένους ως ακατάλητες μορφές, οι οποίες έχουν μεσοτική δημιουργία. (τα μεταξύ). *Αὐτῶν δὲ τῶν ὀνομάτων τὰ μὲν ἄρρένα τὰ δὲ θήλεα τὰ δὲ μεταξύ* (1458 a, 8). (Αριστοτέλης, Περί Ποιητικής, 1995). Το τελευταίο μέρος του λόγου είναι ο λόγος: *Λόγος δε φωνη συνθετη σημαντικη ἢς ενια καθ' αὐτα σημαίνει τι* (1457 a, 23). (Αριστοτέλης, Περί Ποιητικής, 1995).

Μ' αυτό το ισχυρισμό ο Αριστοτέλης τονίζει, ότι μερικά μέρη του λόγου, κυρίως ὄνομα και ρήμα είναι ανεξάρτητες λέξεις. Επομένως έρχεται σε αντίφαση με τον Πλάτωνα, ο οποίος έλεγε πως ξεχωριστά το ὄνομα και το ρήμα δεν έχουν καμία σημασία, αν δεν αποτελούν έναν λόγο: *οὐδεμίαν γαρ ουτε ουτως ουτ' ἐκείνως πραξιν οὐδ' ἀπραξίαν οὐδε οὐσίαν οντος οὐδε μη οντος δηλοῖ τα φωνηθέντα, πριν αν τις τοις ὀνόμασι τα ῥήματα κεράση* (262 C). (Platonis, OXONII).

Η αρχαία ελληνική γλωσσολογική σκέψη

Βέβαια, ο κατάλογος των οχτώ συστατικών του λόγου από τον Αριστοτέλη δεν είναι ακόμα γλωσσολογικό σύστημα, αλλά μια απόπειρα να αναλύσει γραμματικούς όρους. ο Αριστοτέλης έχει και άλλες σημειώσεις για τη γλώσσα. Ο ίδιος αναφέρει και τα συνώνυμα, τις σύνθετες, σπάνιες και παλιές λέξεις (γλώσσα). Γλώσσα αντιθέεται με τις κύριες λέξεις και στην ουσία της είναι διαλεκτικές μορφές. Οι γλωσσολογικές απόψεις του Αριστοτέλη επίσης θα μπορούσαν να παρουσιαστούν με τους νοητικούς χάρτες:

Η αρχαία ελληνική γλωσσολογική σκέψη

Στην ιστορία της ελληνικής γραμματικής πολύ σημαντική είναι η σχολή των Στωικών. Οι Στωικοί μελετούσαν τη γλώσσα συστηματικά, και εισήγαγαν πολλές καινοτομίες. Ο ιδρυτής της σχολής θεωρείται ο Ζήνων (335-326 π. Χ.). Δυστυχώς τα έργα του, όπως και τα έργα άλλων αντιπροσώπων αυτής της σχολής δεν σώθηκαν και σήμερα μπορούμε να μιλήσουμε για τις απόψεις τους μόνο με μερικά αποσπάσματα. Σύμφωνα με τους Στωικούς στο λόγο συνυπάρχουν *το σημαίνον, το τυγχάνον και το σημαινόμενον*. Ας σημειωθεί ότι και στη νεότερη δομική γλωσσολογία του F. Saussure το γλωσσικό σημείο ορίζεται ως σχέση σημαίνοντος-σημαινόμενου (Φιλάρετος Θ., 1999).

Σύμφωνα με το Διογένη (III αι. μ. Χ.), ο Στωικός Χρύσιππος κατέταξε τα μέρη του λόγου σε πέντε κατηγορίες: όνομα (τα κύρια), προσηγορία, ρήμα, σύνδεσμος και άρθρο. Τέσσερα μέρη του λόγου τα πήρε από τον Αριστοτέλη. Ο Διογένης ο Βαβυλώνιος στο έργο του «Τέχνη περί φωνής» σημειώνει, ότι ένα μέρος του λόγου αποτελούν και κύρια ονόματα (Διογεν Βαβυλωνскиѣ, 1939). Το II αιώνα π. Χ. ο Αντιπάτρος πρόσθεσε σ' αυτά τα μέρη του λόγου ακόμα ένα – επίρρημα, το οποίο το ονόμασε μεσότης ή πανδέκτης (Pauly N., 1998).

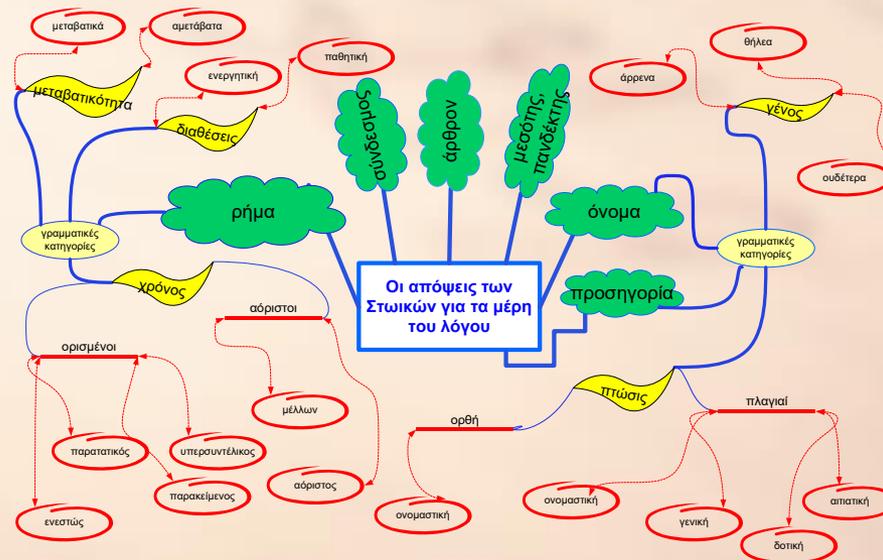
Η αρχαία ελληνική γλωσσολογική σκέψη

Με τον όρο *άρθρον* Στωικοί εννοούσαν όχι μόνο το άρθρο, αλλά και την αντωνυμία, ενώ με τον όρο *σύνδεσμος* – και το σύνδεσμο, και την πρόθεση. Οι Στωικοί καθόρισαν και το σύστημα των πτώσεων, χρησιμοποίησαν τον όρο *πτώσις* μόνο για τα ονόματα (ο Αριστοτέλης χαρακτήριζε έτσι και τους τύπους κλίσης του ρήματος, παραθετικά και επιρρήματα) (Φιλάρετος Θ., 1999), θεώρησαν ότι και η ονομαστική είναι πτώση και χώρισαν τις πτώσεις στην *ορθή* και *πλαγιά*. Όσον αφορά τα γένη του ονόματος οι Στωικοί διατήρησαν την παραδοσιακή διαίρεση σε: αρσενικά, θηλυκά και ουδέτερα. Απλώς για πρώτη φορά χρησιμοποίησαν τον όρο *ουδέτερον* αντί για *μεταξύ*.

Οι Στωικοί διέκριναν ενεργητικά και παθητικά, μεταβατικά και αμετάβατα ρήματα, διαμόρφωσαν ένα σύστημα σχέσεων των χρόνων του ρήματος που διακρίνονται σε ορισμένους-παρατατικούς (ενεστώς, παρατατικός), συντελικούς (παρακείμενος, υπερσυντέλικος) και αόριστους (μέλλον, αόριστος). Επίσης οι Στωικοί πρόσεξαν ότι στη γλώσσα επικρατεί ανωμαλία, έτσι εξηγούσαν φαινόμενα όπως συνωνυμία, ομωνυμία, θηλυκού γένους ονόματα με καταλήξεις αρσενικού κ.α. (Φιλάρετος Θ., 1999).

Η αρχαία ελληνική γλωσσολογική σκέψη

Με τις γλωσσολογικές θεωρίες τους και με το καθορισμό των βασικών γραμματικών όρων οι Στωικοί προετοίμασαν την ίδρυση της γλωσσολογίας ως ξεχωριστής επιστήμης. Για τη διαφάνεια όλες αυτές οι απόψεις μπορούν να παρουσιαστούν καλύτερα με τον νοητικό χάρτη, που θα διευκολύνει ουσιαστικά τη συγκράτηση στη μνήμη όλων αναφερόμενων πληροφοριών. Για παράδειγμα αναφέρεται χάρτης με τις απόψεις των Στωικών για τα μέρη του λόγου.

Η αρχαία ελληνική γλωσσολογική σκέψη

Τελικά η γλωσσολογία σχηματίστηκε ως επιστήμη στην ελληνιστική εποχή. Η γραμματική σχολή αυτής της περιόδου ονομάζεται αλεξανδρινή σχολή. Οι μεγάλοι αντιπρόσωποι αυτής της σχολής είναι οι: Ζηνόδοτος, Καλλίμαχος, Αριστοφάνης ο Βυζάντιος, Αρίσταρχος και Διονύσιος ο Θράξ. Δυστυχώς, τα έργα των Αλεξανδρινών δεν έχουν σωθεί ως την εποχή μας. Μπορούμε να μιλήσουμε για τις απόψεις τους μόνο με βάση τους τίτλους και τα αποσπάσματα των έργων τους που σώθηκαν, καθώς και με τις σημειώσεις στα έργα των μεταγενέστερων μελετητών. Οι βασικές πληροφορίες για τους Αλεξανδρινούς μελετητές παρουσιάζονται στα σχόλια του Ομήρου (Karosanidze L., 2000). Από αυτές τις πηγές φαίνεται ουσιαστικά, ότι τα έργα των Αλεξανδρινών καλύπτουν πολλά μέρη της γραμματικής, συμπεριλαμβανομένων π.χ. μερικών μερών του λόγου, κλίσεις, συζυγίες, ελλειπτικά ρήματα και ανώμαλες λέξεις.

Σ'αυτή την εποχή εμφανίστηκε ο όρος «γραμματικός» με τη σημερινή έννοια της λέξεως, μέχρι τότε ο στοιχειώδης διδάσκαλος της γραφής και της αναγνώσεως ήταν ο μόνος *γραμματικός* ή *γραμματιστής* (Pfeifer R., 1968). Ποιός όμως ήταν ο πρώτος γραμματικός; Στα Σχόλια του Διονυσίου του Θρακός διαβάζουμε: *Ἀντίδωρος δέ τις Κυμαιοσ συγγραψάμενος σλέξις ἐπέγραψεν Ἀντιδώρου γραμματικου λέξις, και ἐκ τούτου ἡ ποτε κριτικη γραμματικη λέλεκται και γραμματικοί οί ταύτην μετιόντες.* (Pfeifer R., 1968). Ο Αντίδωρος αυτός είναι άγνωστος για μας, το όνομά του αναφέρεται σε μερικά χειρόγραφα, και μάλλον ανήκει στις αρχές του III αιώνα π. Χ. Σύμφωνα με τον κατάλογο του Κλήμεντος της Αλεξανδρείας οι πρώτοι γραμματικοί ήταν: ο Ερατοσθένης, διότι δημοσίευσε δύο βιβλία επιγραφόμενα *Γραμματικά*, και ο Πραξιφάνης, ο οποίος σύμφωνα με την παράδοση ήταν ο πρώτος γραμματικός.

Η αρχαία ελληνική γλωσσολογική σκέψη

Ακριβώς στην Αλεξανδρινή εποχή ανήκει και πρώτη ρυθμιστική γραμματική. Το έργο του Αριστοφάνη του Βυζάντιου *Λέξεις* θεωρείται ως πρώτη ρυθμιστική γραμματική. Υπάρχουν πληροφορίες πως ο Αριστοφάνης ο Βυζάντιος ανακάλυψε επανειλημμένα παραδείγματα στην κλίση των ουσιαστικών και έθεσε γενικούς κανόνες της τακτικής κλίσης. Όπως αναφέρει ο Rudolf Pfeifer, πράγματι ο Αριστοφάνης ο Βυζάντιος φαίνεται ότι εισήγαγε τη μεθοδική φιλολογική μελέτη των παθων και των έτύμων των λέξεων (Pfeifer R., 1968).

Στην ίδια εποχή ανήκει και ο Αρίσταρχος ο Σαμοθράξ, ο οποίος είναι γνωστός περισσότερο ως κριτικός. Στα έργα του ανήκουν *Υπομνήματα*, *Διορθώσεις* κ.τλ. Ο Αρίσταρχος ανακάλυψε γενικούς γραμματικούς και μετρικούς κανόνες. Έχουμε και την πληροφορία ότι ο Αρίσταρχος πρόσθεσε τον έκτο κανόνα στους πέντε κανόνες κλίσεως που διατύπωσε ο Αριστοφάνης ο Βυζάντιος και ότι αναγνώρισε οχτώ μέρη του λόγου: όνομα, ρήμα, μετοχή, αντωνυμία, άρθρο, επίρρημα, πρόθεση και σύνδεσμο. Από την εποχή του Αριστάρχου μπορούμε πια να μιλήσουμε για τη γραμματική με τη σημερινή έννοια της λέξεως.

Η αρχαία ελληνική γλωσσολογική σκέψη

Η γραμματική τέχνη της Αλεξανδρινής εποχής έφτασε στην κορυφή της με το έργο *Τέχνη γραμματική* του Διονυσίου του Θρακός, του μαθητή του Αριστάρχου. Είναι το μοναδικό έργο που σώθηκε στην πρωτότυπη μορφή του. Η *Τέχνη Γραμματική* αποτελείται από 20 κεφάλαια. Τα κυριότερα ζητήματα που αναφέρει ο Διονύσιος ο Θραξ είναι τα εξής: α) ο σκοπός και το αντικείμενο της γραμματικής, β) τα φωνητικά στοιχεία: φθόγγοι, συλλαβές, τόνοι. γ) τα μορφολογικά ζητήματα: τα μέρη του λόγου. Δεν υπάρχει όμως η παραμικρή αναφορά στη σύνταξη και στην υφολογία.

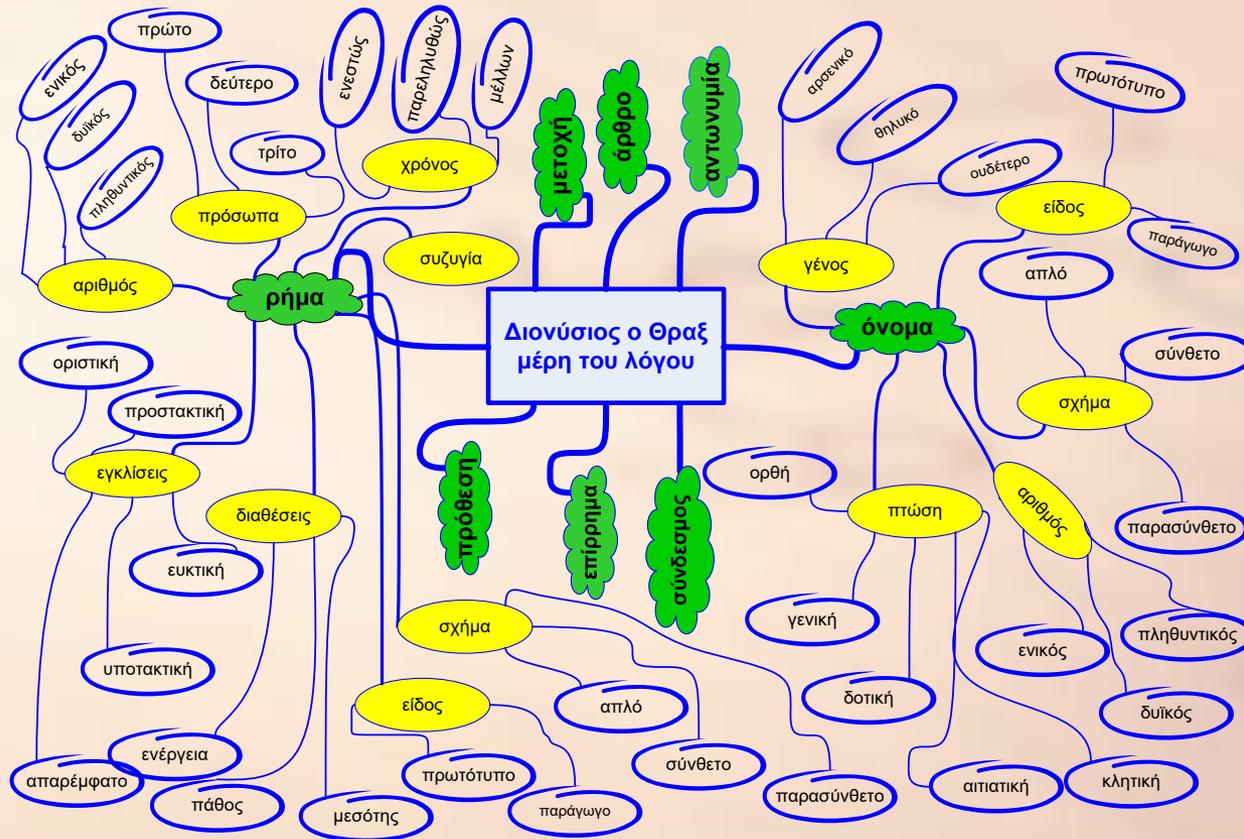
Η *Τέχνη Γραμματική* αρχίζει με τον ορισμό της γραμματικής: *Γραμματική ἐστὶν ἐμπειρία τῶν παρά ποιητᾶς τε καὶ συγγραφεύσιν ὡς ἐπὶ το πολυ λεγομένων*. Ο Διονύσιος διακρίνει τη μικρή (*μικράν*) γραμματική, που περιορίζεται μόνο σε γνώση της γραφής και ανάγνωσης και τη μεγάλη (*μεγάλην*) γραμματική: *μεγάλην δε γραμματικὴν λέγουσι τὴν καταγιγνομένην περὶ τὴν ἐμπειρίαν τῶν ποιητῶν* (Pfeifer R., 1968).

Η αρχαία ελληνική γλωσσολογική σκέψη

Η γραμματική αποτελείται από τα έξι μέρη: ανάγνωση, εξήγηση, γλώσσαι, ετυμολογία, αναλογία ειλογισμός, κρίσις ποιημάτων. Απ' αυτά τα μέρη γίνεται λόγος μόνο για την ανάγνωση. Στην αρχή εξετάζεται το φωνολογικό σύστημα: στοιχεία, που διαιρούνται σε φωνήεντα, δίφθογγους, σύμφωνα, ημίφωνα, άφωνα και χαρακτηρίζοντας ως ψιλά, δασέα και μέσα, συλλαβές: μακρές και βραχείς (Karosanidze L., 2000). Μετά αναφέρονται τα μέρη του λόγου: όνομα, ρήμα, μετοχή, άρθρον, αντωνυμία, πρόθεσις, επίρρημα και σύνδεσμος. Στη γραμματική του Διονυσίου περιγράφονται παρεπόμενα κλίσης και παραγωγής. π. χ. το όνομα, που είναι μέρος λόγου πτωτικό έχει πέντε γραμματικές κατηγορίες: γένος (αρσενικόν, θηλυκόν, ουδέτερον), είδος (πρωτότυπον, παράγωγον), σχήμα (απλούν, σύνθετον, παρασύνθετον), αριθμός (ενικός, δυϊκός, πληθυντικός), πτώσις (ορθή, γενική, δοτική, αιτιατική, κλιτική). Το ρήμα έχει οχτώ γραμματικές κατηγορίες: εγκλίσεις (οριστική, προστακτική, ευκτική, υποτακτική, απαρέμφατο), διαθέσεις (ενέργεια, πάθος), είδη (πρωτότυπον, παράγωγον), σχήματα (απλούν, σύνθετον, παρασύνθετον), αριθμοί (ενικός, δυϊκός, πληθυντικός), πρόσωπα (πρώτον, δεύτερον, τρίτον), χρόνοι (ενεστώς, παρεληλυθώς, μέλλον), συζυγία (Karosanidze L., 2000).

Η αρχαία ελληνική γλωσσολογική σκέψη

Η *Τέχνη Γραμματική* είναι το πρώτο συστηματικό εγχειρίδιο γραμματικής της ελληνικής γλώσσας και η επιτυχία του υπήρξε μοναδική. (Σαρκίας Ζ., 1999). Τα κυριότερα ζητήματα της γραμματικής του Διονυσίου του Θρακός επίσης θα μπορούσαν να παρουσιαστούν με νοητικούς χάρτες. Για παράδειγμα αναφέρεται χάρτης με βασικούς όρους του Διονυσίου του Θρακός.

Η αρχαία ελληνική γλωσσολογική σκέψη

Όλες οι προαναφερόμενες φάσεις της εξέλιξης της αρχαίας ελληνικής γλωσσολογικής σκέψης είναι πολύ σημαντικές όχι μόνο για το σχηματισμό της αρχαίας γραμματικής, αλλά και γενικά για την ανάπτυξη και εξέλιξη της γλωσσολογικής επιστήμης. Επομένως οι απόψεις του Πλάτωνα για την ετυμολογία των λέξεων, για τη φωνητική και για τον ορισμό των ουσιαστικών και των ρημάτων, οι παρατηρήσεις του Αριστοτέλη για οκτώ μέρη του λόγου και οι γλωσσολογικές απόψεις των Στωικών που αφορούν τα μορφολογικά προβλήματα και τους καινούργιους γραμματικούς όρους, και γραμματική τέχνη των Αλεξανδρινών στοχαστών - αποτελούν την θεμελίωση της γλωσσολογίας ως επιστήμης. Διδάσκοντας τις βάσεις της γλωσσολογικής επιστήμης με τη μέθοδο της νοητικής χαρτογράφησης, θα μπορούσαμε να διευκολύνουμε στους φοιτητές όχι την κατανόηση, αλλά τη συγκράτηση στη μνήμη διάφορων σημαντικών δεδομένων. Εφόσον η νοητική χαρτογράφηση είναι προσωπική διαδικασία τα μαθήματα θα είναι πιο δημιουργικά και ευχάριστα. Γενικά, κατά τη διδασκαλία, ο σπουδαστής συγκρατά στη μνήμη καλύτερα τα δεδομένα: (α) που παρουσιάζονται στην αρχή του μαθήματος, (β) που παρουσιάζονται στο τέλος του μαθήματος, (γ) που κατά κάποιον τρόπον είναι εντυπωσιακά και (δ) που παρουσιάζονται με συνειρμούς ή στη μορφή δικτύου, διότι έτσι λειτουργεί ο εγκέφαλος του ανθρώπου (Бызовен Т., Бызовен Б., 2003). Βέβαια, καλύτερα είναι οι σπουδαστές οι ίδιοι να δημιουργήσουν τους νοητικές χάρτες παρά να δεχτούν τους έτοιμους χάρτες από τον καθηγητή, διότι κάθε άνθρωπος έχει προσωπική αντίληψη όλων των δεδομένων. Έχοντας υπόψιν τα παραπάνω για την αξιολόγηση της μεθόδου της νοητικής χαρτογράφησης προσπάθησα να χρησιμοποιήσω την αναφερόμενη μέθοδο κατά τη διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής γλωσσολογικής σκέψης, εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι η μέθοδος χρησιμοποιήθηκε κατά τη διδασκαλία στους μη ελληνόφωνους φοιτητές του Ινστιτούτου Κλασικών, Βυζαντινών και Νεοελληνικών Σπουδών. Οι φοιτητές από μια ομάδα είχαν παρουσιάσει τους δικούς τους νοητικούς χάρτες με θέμα αρχαία ελληνική γλωσσολογική σκέψη. Για παράδειγμα αναφέρονται χάρτες των φοιτητριών του τέταρτου έτους της Ρορνα Elina και της Diasamidze Galina με θέμα το ρήμα στη γραμματική του Διονυσίου του Θρακός *Τέχνη Γραμματική*.

Συμπεράσματα

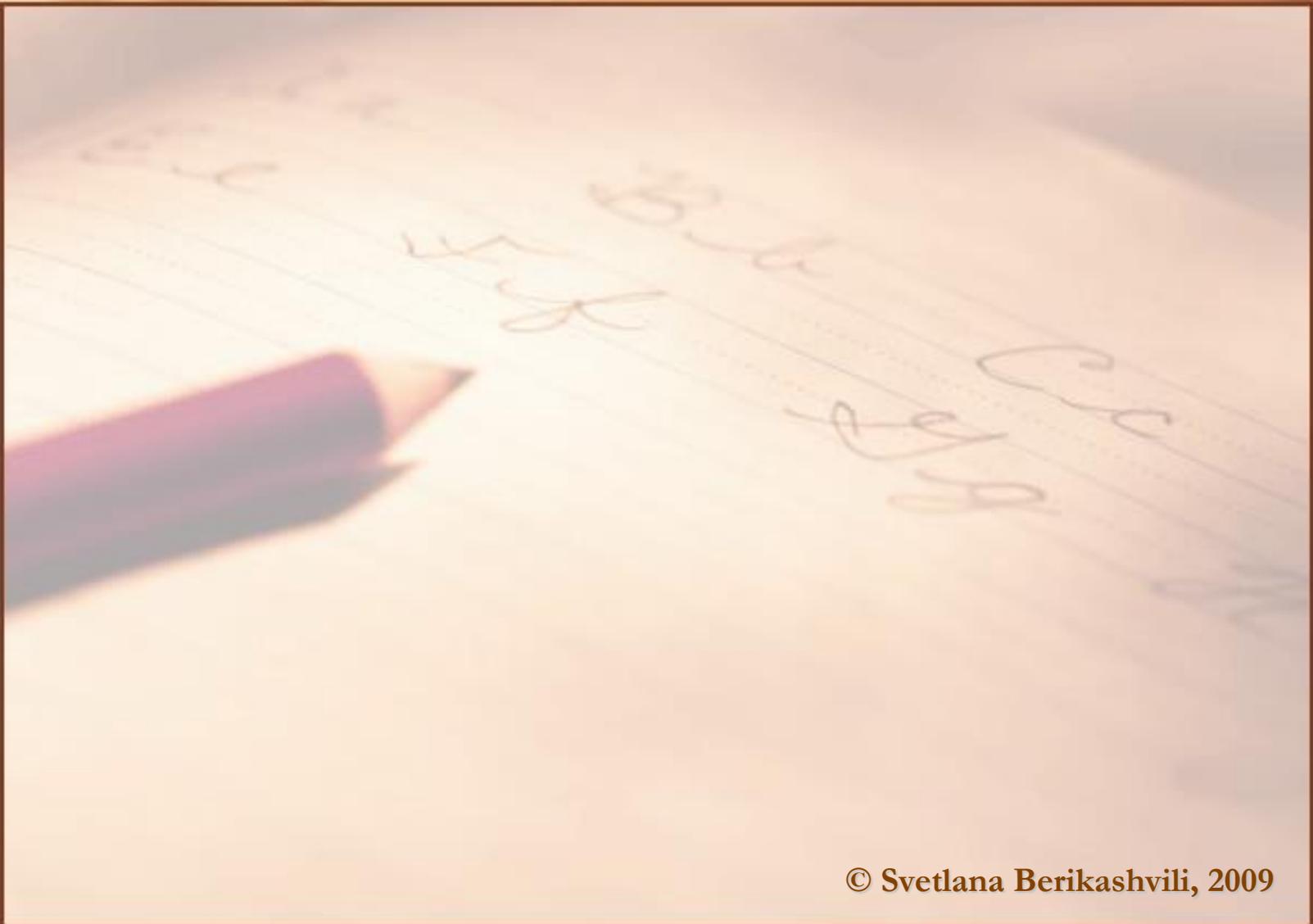
- α) Η μέθοδος της νοητικής χαρτογράφησης βοηθάει ουσιαστικά στη συγκράτηση στη μνήμη διάφορων πληροφοριών, διότι τα δεδομένα που παρουσιάζονται σε μορφή νοητικών χαρτών ή σε μορφή δικτύου ακολουθούν τον τρόπο της λειτουργίας του εγκεφάλου του ανθρώπου.
- β) Ο σχηματισμός των νοητικών χαρτών είναι μέσο προσωπικής έκφρασης και διερεύνησης του μαθητευομένου, και εξαρτάται από τη συνειρμική σκέψη του.
- γ) Με βάση τα συμπεράσματα του πειράματος που διεξάχθηκε στο Ινστιτούτο Κλασικών, Βυζαντινών και Νεοελληνικών Σπουδών του Κρατικού Πανεπιστημίου της Τιφλίδας, μπορούμε να συνοψίζουμε ότι η ομάδα των φοιτητών που μελετά το θέμα, στην περίπτωση μας την αρχαία ελληνική γλωσσολογική σκέψη, χρησιμοποιώντας τη μέθοδο της νοητικής χαρτογράφησης, δείχνει περισσότερη επιτυχία από την άλλη, που δεν χρησιμοποιεί την αναφερόμενη μέθοδο.
- δ) Θεωρούμε ότι η μέθοδος της νοητικής χαρτογράφησης είναι πολύ χρήσιμη κατά τη διδασκαλία, διότι λόγω της συνειρμικής σκέψης του ανθρώπου ευκολύνει ουσιαστικά τη συγκράτηση στη μνήμη διάφορων δεδομένων.

Αναφορές

- Αριστοτέλης (1995): Άπαντα, τόμος τριακοστός τέταρτος, Περί Ποιητικής, (εισαγωγή-μετάφραση: Νικολούδης Η.. Σχόλια: φιλολογική ομάδα Κάκτου), Αθήνα: Κάκτος.
- Αριστοτέλης (1995): Άπαντα, τόμος τριακοστός, Ρητορική 3, (εισαγωγή-μετάφραση: Νικολούδης Η. Σχόλια: φιλολογική ομάδα Κάκτου), Αθήνα: Κάκτος.
- Σαρίκας, Ζ. (1999): «Η γραμματική του Διονυσίου του Θρακός». Στο Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας, (επιστημονική επιμέλεια Μ. Ζ. Κοπιδάκη), Αθήνα: Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο.
- Φιλίππακη-Warburton, Ει. (1992): Εισαγωγή στη θεωρητική γλωσσολογία, Αθήνα: Νεφέλη.
- Φιλάρετος, Θ. (1999): «Πλάτων και Αριστοτέλης». Στο Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας, (επιστημονική επιμέλεια Μ. Ζ. Κοπιδάκη), Αθήνα: Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο.
- Φιλάρετος, Θ. (1999): «Φιλόσοφοι και Γραμματικοί». Στο Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας, (επιστημονική επιμέλεια Μ. Ζ. Κοπιδάκη), Αθήνα: Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο.

Αναφορές

- Бьюзен, Т., Бьюзен, Б. (2003): Супермышление (перевод с английского Е. А. Самсонова) Минск: Попурри.
- Диоген Вавилонский (1939): Фрагмент 21, в кн.: Античные теории языка и стиля, (под редакцией Фрейденберг О.), Москва-Ленинград: ОГИЗ, Государственное социально-экономическое издательство.
- Dionis Prusaensis quem vocant Chrysostomum (MDCCCLXXXIII): OMNIA, edidit apparatu critico instruxit J.De Arnim, vol.I, oratio LII, Peri; JOMhvrou, Berolini: Apud Weidmannos.
- Karosanidze, L. (2000): “Art of Grammar” by Dionysius Thrax and the Old Georgian Grammatical Thought, Tbilisi: Logos.
- Pauly, N. (1998): Enzyklopädie der Antike, Band 4, Stuttgart-Weiman: Verlag J. B. Metzler.
- Pfeifer, R. (1968): History of Classical Scholarship, From the Beginnings to the End of the Hellenistic Age, Oxford: Clarendon Press.
- Platonis (MDCCCXC): Dialogi, Vol. I, Lipsiae: in Aedibus B. G. Teubneri.
- Platonis (OXONII): Opera, SOFISTHS, Rcognovit breviqve andonatione critica instruxit Ioannes Burnet, Tomus I, Tetralogias I-II continens, Typographeo Clarendoniano.

© Svetlana Berikashvili, 2009